

Vers és környéke

1. „A jelképből is valahogyan csak annyi, ami / lényegtelen és tulajdonképpen közönséges. / Valamiből az, amihez nincs közünk: [...] Ezen belül természetesen minden lehetőség / adott. Minden lehetőség a kombinációra.“ (Szabadon választott gyakorlatok)

Egyszer már leírtuk: Kenéz Ferenc költészete a fosztóképzők jegyében kelt. Ez a megállapítás azonban módosítandó: Kenéz Ferenc költészete a csak fosztóképzőkkel kifejezhető világ költészete. Vajon, kétségbeejtő-e az ilyen költészet? Annyan nem, hogy tudunk rosszabbról is: olyanról, amelyik mindezt nem ismerte (még?) föl. Vagy nem akarta fölismerni — szinte mindegy. Kenéz ennek a költészetnek dob kesztyűt: „Annyira pontos, megbízható, hű... / kakukkok voltunk, kicsapódó... / tulipánablakban olyan pontosan... / kakukkoltunk, a kakukkszó... / létünk lett, és a boltunk... / életünk ből boltot csináltunk... / s a boltban olyan boldogan szoltunk... / kakukk voltunk a kakukkos órában... / s jobban működünk, mint a faragottak.“ (X Y Z)*

Lehangoló annak a tudata, ha az adott keretek között a kombináció és a variáció lehetőségei abban lesznek végesek, hogy kevés az értelemszerű alakzatok száma, ámde végtelen az adott rendszer üres átrendezhetőségének lehetősége. Amelyik költészet boldogan él ezzel a „lehetőséggel“, az nem akar semmi mást, csak önmaga pusztá (meg)létében tetszelegni, a szót szólammá silányítja, eleve fölszámolja a tett lehetőségét. Az ilyen költészet társadalmi vonatkozásokban manipulálható; kimerül abban, hogy önmaga léteért küzd, nem pedig azért, amiért eredetileg létrehivatott. (Vö. József Attila *Ars poeticájának* első szakaszával.) Léte csupán csak látszat. Amelyik közösségnek pedig ilyen költészete van, annak léte szintén látszatlát; ez a látszatlát látszatköltészetének szomorú és nyomorú tautológiája — egy léthelyzet tautológiája. S ennek tudatában természetesen nem véletlen, hogy a költő igyen indítja a kötetet: „Ami egyszer megtörtént a versben... / az életben már... / vissza-történhetetlen...“ — az ilyenképpen „kioldott“ költészet merőlegesen és visszafordíthatatlanul zuhan a létben toporgók tudatába, s jóvátehetetlen (el)változásokat okoz ott. Ezek az elváltozások pedig hatálatlanul visszahatnak a költőre és a költészetre. A versből „kidőlnek“ a rég használatos és egy időben talán hasznos) kellékek, s a számot vető költő minden egyes kellék pusztulásával közelebb jut a (végső) fölismeréshez: „vége minden eddigi verseskönyvnek... / s mi itt maradtunk... / igazában...“ A lebegő szabadság illúziója még egyszer visszajött a tűnő beatnik-költészet (lásd Ginsberg újabb verseit) nosztalgiajából („utak törvénye után, lám... / [gondolom, ezt szabad, nem?])... / ime, ez itt a pázsíté...“), ám rögtön ráfelel a nagykorú költészet: „Lehetetlen...“ Kenéz számba veszi a lehetőségeket és a „lehetetlenségeket“, elvégez minden értelmes kombinációt, határozott és jelentéssel alkatokba állítja a lehetőségelemeket, amelyek végül konkludencia-értéket nyernek már csak azzal is, hogy a verseség rendszereszerűségének hálózatán fölszillan a kenézi költészet lényege, a módszeres versben gondolkodás rendszerbe foglalt összekepe, mely így egyszerűen kimondva kissé paradoxálisan hathat: a racionális kétségbeesés versvilága. A felismerés semmit a volt-költészetet és ennek folytathatóságát, újat, mást, „helyzetre alkalmazható“ követel. A léthelyzetek állandó váltakozása a vershelyzet változását vonja maga után; Kenéz „alkalmazott és alkalmazható“, léthelyzetre vonatkozatható verset ír, alapattitűdjében megváltozik minden, csupán csak a fent említett „alapállás“ nem. Kenéz (tehát) úgy írja minden versét, mintha az utolsót írná, másrészt elvégzi a kortárs költészet kritikáját is, azaz a költészet épp-mostani állapotát az épp-mostani léthelyzetre vonatkoztatja, s a fedésekből vagy elmozdulásokból levonja a következtetést. Költészete ebből a szempontból racionális, s mert mindig az utolsó verset írja, ezért kétségbeesett. S mert e kettő nála mindig kiegészítő jelenség, költészete így lesz a racionális kétségbeesés költészetévé.

* Kenéz Ferenc: X Y Z. Három vers. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

2. „*At kell bucskázunk a fejünkön... / át kell változnunk valamivé... / különben lehetetlen folytatni... / különben egyszerűen nem történik... / semmi tovább, történetünk... / csak úgy egyszerűen abbamarad...*“ (X Y Z)

Talán az előbbiekből is kitetszik, hogy Kenéz mindenekelőtt az „ahogy lehet“-et mint közhelyet akarja fölszámolni, mert azt az évtizedek már az elszigeteltség ahogy-lehet-vegődésévé fokozták le. Ennek érdekében pedig az elfogadott, helyzetre-vonatkoztatottságában idejétmúlta tiltások „tízparancsolatát“ kell behelyettesíteni az elégedetlenség „nem elég!“ kényszerét „tízparancsolatba“ foglalni attitűdjével; az így formálisan negatívnak tetsző tízparancsolatból lesz aztán helyzetre-vonatkoztatottan új, pozitív tízparancsolat: nem az óvásé és a tiltásé, hanem a követelésé — elveti a régi, nemcsak egyezményen, hanem egyezkedésen (is) alapuló fogalmi-tiltási övezet dogmáit, hogy iránymutatót keressen a cselekvéshez. Ehhez viszont a már említett számvetés szükségeltetik, ám e számvetésből Kenéz számúzi az önvádat, elutasítva a flagelláns költészetet: „itt vagyunk mindnyájan bezárva... / néhányunk kis magasába... / relikviáink havasába... / le-fölszállnak kósza hírek... / hogy a baszkok, katalánok... / chileiek és az irek... / le-fölszállnak kósza hírek... / felmutatásba vagyunk zárva... / relikviáink havasába...“, s egy jelentéstenen fölcserélés értelemvesztésével („csak a mondat pereg, pereg... / csak a pereg mondat, mondat...“) illusztrative utal a létparadoxon épp-így-valóságának értelmetlenségére: „miközben élni próbálunk... / ha tudni nem lehet... / miközben tudni próbálunk... / ha élni nem lehet...“ A kidolgozott vers-alaphelyzet után már egyenes út vezet a következtetésig, amelyhez Kenéz a fentebb idézettekben (és az itt kihagyottakból) eljutott, mert a logika törvényei szerint el kellett jutnia, s méghozzá kizárásos alapon: „a nyelv, az együttélő vers... / fogalma helyett be kell vezetnünk... / a szemben-élő, az ellen-élő vers... / fogalmát, ami nem történt meg... / arról nem adhat érvényes... / képet a nyelv... / a »Meg kell történnie« már nem... / a nyelv területe... / ha a »Meg nem történt« érdekel... / lemarad minden...“ stb.

Amikor tehát a jelkép közhellyé kopott, s csak abban maradt meg minden lehetőség a kombinációra, amihez immár semmi közünk, akkor el kell vetnünk a jelképet, vagy... Vagy vissza kell térnünk ahhoz, amit eddig szimbólumba vagy szimbólumsorba foglaltunk. A jelkép helyett most már csupaszon, illúzió voltát veszve áll ott a pusztá tárgy, fogalom, jelenség, amelyet épp azért csupasztítottunk önmaga valóságára, mert a semmitmondó hangzatosságtól akartuk megóvni. Nem elvetjük, csupáncsak önmaga létének teljes fényébe állítjuk, mindössze káprázat voltától óvjuk/fosztjuk meg, s ezzel jelenvalóbbá tesszük, mint ellényegietlenített, immár „semmit sem jelképező“ jelkép körében. Nem a mutogatható vásári portékát, hanem létünk lényegét, amaz „egyetlen nyelvemlék-sugáron függő“ létünket óvjuk a pusztá „felmutatásba-zártságtól“. A pávaszimbólum a *Légvilágban* „leegyszerűsödik“, s aki ezt nem veszi észre, az befizet egy kis kejutásra, egy kis költészetben való lebegésre, miközben a látók és beavatottak tudva tudják: „Egenföldön csak a páva, / sehol sem a repülése.“ (Vö. *Szabadon választott gyakorlatok*: „Szépek a madarak. [...] Ám a legszebbek akkor, amikor nem látszik / belőlük más, csak a szárnyalásuk.“) Miközben a szimbólum visszavedlik madárrá (és „madárrá“), miközben a vers megszabadul a ködösítő szimbólumoktól („Ez itt nem vers... / ez csak a vers húsa, bőre... / csontja és idegrostja, egybe...“ — X Y Z); miközben a költők: „Röpül a páva szentelen, / némán ülünk a szívkamrában, / nyomjuk a dermedt billentyűket, / le-föl száll, száll a páva.“ (*Légvilág*), miközben... Miközben a vers, megszabadulva ballasztjaitól, szinte már közvetlen hatótényezővé válik, mert átkívánczik a tettbe, s Kenéz nem esdekel, amikor föl-szólítással zárja az X Y Z-t: „Várom, hogy feleljetek“, hiszen előzőleg „költői szépelgés“ nélkül kínálja a poéma problematikáját, s közben minduntalan fölteszi a kérdést: „Nem kell, csak Három Betű?“, majd a teljes lefokozottságot, azt a jelentés nélküli, szinte használhatatlan három betűt vágja a kevéssel beérőhöz: „íme a Három Betű:... / x y z... / vedd és vedd magad!“

3. „*Kapodjuk a fejünk erre-arra, hol látni / akarunk, hol védekezni.*“ (Szabadon választott gyakorlatok)

Ilyen körülmények között a nyugodt szemlélődés lehetősége is elveszett, a lehetőségek kombinációja is véges — kétségbeejtően meghatározott. Kenéz mindhárom versében át- meg átscoposítja, különböző értelmi alakzatokba állítja a lehetőségek motívumait, miközben a kombinációk lehetősége végtelen csupán, a lehetőségek kombinációi szegényesen végesek. Hogy ezt leegyszerűsítve, a legsivárabb léthelyzetre leegyszerűsítve érzékeltesse, a versben bevezeti a „hadiállapotot“, ezt az egyetlen alternatívára leegyszerűsített léthelyzetet, s csak ebben a szélsőséges helyzetben döbbenünk rá az elveszített lehetőségek pótolhatatlanságára (is): „A haditudósítók, ha a legelső vonalig / mennek, a harc vagy az irás miatt — de csupán /

e kettő közül választhatva — utálhatják meg az életet.“ Fenyegető példa (és példázat) ez az egyre zsugorodó lehetőségek világában, a már említett, értelemszerűségüket tekintve véges kombinációs lehetőségek idején, amikor az elvesztett lehetőségeket kiürült jelképek pótolják meg a használatatlan illúziók sora. A senkit meg nem nyugtató hazugságok összekötő iver a hadszíntér világának véres kedélyességéről meg a hátszágban fölperzseltelemről érkező hírek megszüpítéséről. Ha úgy tetszik: költő és közönsége udvariaskodásáról, amelybe az illúziót kelteni hivatott hazugságokat göngyölik. Ha az X Y Z a lehetőségvesztések sorozatának poemája, akkor a *Szabadon választott gyakorlatok* a lehetőségvesztés következményeinek verse-fogalmazása, s ilyen állapotok között érthető Kenéz tiltakozása: „En nem akarok tovább haditudósító lenni.“ A *Légvilág* pedig azzal zárja a sort, hogy az említett következmény keltette állapotot teszi meg a versvalóság entitását adó léthelyzetté. A lehetőségszegénység sivár világa ez, s egy próbálkozás utáni fölismerés: „kívül lépünk az úmadáron, / lebegve-úszva körülnézünk, / hol lehetne menedékünk / kívül is már a madáron.“ De a lebegés éppoly lehetetlen, mint az X Y Z „pázsit-törvénye“, „kakukkolása“, vagy a „páva“ törpe bérlői tudatlanságának „kegyelmi állapota“: „S vannak, akik nagy titokban, / befizettek inkognitóban / egy-egy kis könnyü repülésre, / befizettek konyhapénzből, / kiloptak malacperselyből, / nem veszi senki észre, / se anyuci, se a gyerek, / és beszálltak észrevétlen / kényszerleszállások színterében.“ Kenéz a rigmus infantilizmusával is üt ezen az attitűdön, a magukat mindig biztonságba helyezők élszködésén, s mivel költészete nemcsak a miheztartás, hanem főként a hovatarozás végett hivatott létre, az ellentézés végén a jelképszerűségeit vesztett páva (és „páva“) sorsszerű vállalásával döbent, miközben újra fölillantja az X Y Z-ben „egyetlen nyelveléksugárra függesztett“ lét egyetlen lehetőségét, a „relikviák havasába“, a felmutatóságba zárt léttel szemben: „nem akarnak semmit tudni / túl egymáson, csak éldegélnék / a madáron, élszködnek potom / áron, remekbe szabott éjtörnyő / lapul a szégyellős sok kis hátán, // mi fel s alá rohangálunk, / nyomjuk a dermedt bilentyüket, / már ordítunk s kiabálunk, / de nem veszi senki észre: többhöz van köze, / egyedül csak a madárhoz.“

A három poema — nevezzük Kenéz után mi is „mankós nyomorékoknak“ — nemcsak a versidegen elemekre támaszkodik, hanem egymást is „támogatja“. Így mondhatják el együttesen, a didakticizmust elkerülve, hogy a nembeliség tudata és a sajátosság szükségyszerűsége (kényszerűsége) teremti meg bennünk a különösséget egyedül érvényes szabadságformáját. Ebből következik, hogy ebben a költészeti pillanatban Kenéz úgy az egyik legerdélyibb költőnk, hogy határokat tör át, s az egész, az egyetemesség felé nyit. Biztató, hogy nem csak az egyetemes kétségbeesés felé. Nemcsak formai bravúrai, hanem az említett fölismerések is teszik, hogy ez a kötet Kenéz Ferenc eddigi legjobb, s irodalmunk egyik legjobb verseskönyve.

Megjegyzések a fülszöveg és a versek viszonyához:

a) Ha a fülszövegben említett „idegen elemeket“ a költő mankóként fogja föl, akkor megjegyzendő, hogy ezek talán épp annyira ténymagyarázóként s egyben asszertórikus itéletként is fölfoghatók.

b) Ami „a költészet köztársaságában katasztrófa“, az a valóságban már megelőzően is az volt.

c) E katasztrófát lét és tudat kölcsönviszonya sugározza be az apokalipszis vakító fényével.

Mózes Attila

Moldvai csángó népművészet

Szellemi életünk sokszor volt hősiess vállalkozások színhelye. Kultúránk történetének gócpontjait legtöbbször talán épp egyéni teljesítményekben jelölhetjük meg. Heltai Gáspár, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Körösi Csoma Sándor, Orbán Balázs az egyéni sors árán megteremtett életművére gondoljunk. Olyan életművek ezek, amelyek megkésétt újdonságukkal kapcsoláltak

Nyugat-Európa vérkeringésébe s taszították új feladatok felé szellemi életünket. S úgy tűnik, mintha napjainkban is az egyéni heroikus vállalkozások beérése állítana mérföldkövet nemzetiségi kultúránkban. Mert emelni kell tekintetünk az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat* és a Kós Károly—Szentimrei Judit—Nagy Jenő szerzőhármass kicsit más jellegű kiadványsorozatát.

Nagy esemény, valóságos ünnep néprajzkutatásunk történetében a szerzők újabb kötetének* megjelenése. Kidolgozottságával, alapos módszerességével e munka túllépi egyetlen mű hatáskörét. Egy végsőkéig letisztult módszer maximumig kiaknázott lehetőségei hozzák meg itt gyümölcsüket. Ezért kell megkerülhetetlen határkönek tekintenünk, és értékéhez méltó helyre állítanunk.

Ha a kötetet formai oldaláról próbáljuk megközelíteni, a módszer, a leíró módszer feltételeit és lehetőségeit, pozitív értéktartalmát kell mindenekelőtt elemeznünk. A forma és tartalom összekapcsolása ugyanis jelen esetben teljesen indokoltnak látszik. Úgy tűnik, hogy a módszer megalapozott empirikus jellege ezúttal a teljességre való osztatlan törekvéssel párosul. Azzal, amit a költő, Kányádi Sándor ilyenképpen fogalmaz meg: „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges. // Zuhoghat akár negyvenezzer nap / és negyvenezzer éjjel, / ha egy buboréknyi lelkiismeret- / furdalás sem követi a bárkát. // Mert lepad majd a víz. / És fölszárad a sár. // És akkor majd a megörzött, / a meglévő szóból / újrateregethetjük magát / az első búzaszemet, / ha már igévelyt élünk / tovább nem lehet.“ (Noé bárkája felé) A módszernek ez a magartástartalmára eredményezi aztán az igazán nagy értékminőséget, a valóságközelséget. S ennek természetes eredménye az, hogy a témakörben nem járatos olvasót lenyűgözi a kötetben rendszerbe foglalt információk mennyisége. Az elemek — a módszer meghatározta, de a valóságot meg nem hamisító kontextusban is — megőrzik önállóságukat, s ez teszi lehetővé azt, hogy a mai kutató számára felfedezetlen dimenziókat következtessen ki belőle a majdani vizsgáló. A kultúra látszatra összefüggéstelen, látszatra jelentéktelen elemeit az összefoglaló szemléletnek kell majd jelentéshordozóvá változtatnia. Jelentéshordozóvá válhat így a tárgyak alapanyaga, a munkaeszköz, a forma, a minta, a méret, a szín, ezek szintaktikai kombinációlehetősége, és olyan pragmatikai megnyilatkozások, mint a nyelvi megnevezés, a tárgyhoz való viszony stb. Megfogalmazatlanul előremutató szemlélet érvényesül ebben a módszerben. Differenciálatlanul van benne jelen a szemiotika, a strukturalizmus, a kommunikációelmélet, az általános nyelvészet, a XX. század megannyi modern, kidolgozott és kidolgozandó irányzata.

* Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—dr. Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1981.

Mégis, az osztatlan valóságközpontúság az, ami a módszer tudományos értékét vitathatatlanul teszi. A kötet virtuális értékét persze nem a pillanatnyi érték rovására hangoztattuk. Tényekkel, adatokkal dolgozik ugyan mindvégig, következtetései mégis messze túlszárnyalják ezek alacsony elvonatkoztatási szintjét. Végeredményben hipotetikusnak is nevezhető „sűrített“ valóságot épít fel (Építkezés, Lakásbelső, Fazekasság, Szőtések, varrások-hímzések, Öltözet — mint élet- és tudatforma modell, azaz viszonylagos teljesség), ebben a rendszerben meghatározza a részrendszerek helyét, szerepét. S az ezt az életformát jellemző rácsszerkezetet deduktív módon, a tárgyi valóságból következteti ki. S a következtetések hitelesek. Hadd idézzük a Bevezetésben megfogalmazott mondatokat: „Ösi-egyetemes emberi észjárás-beli, viselkedési és alkalmazkodási formák, középkori magyar népi műveltségűek, székelyföldi hozadékok és továbbí újabb hatások, a moldvai táji, gazdasági, történeti feltételek és a környező románság közvetlen befolyásoló ereje, viszont ugyanakkor a városi polgári kultúra és a műveltségkövetítő falusi kismenetség és értelmiség hiánya — íme csángó néprajzi csoportunk népművészetének szakszerű boncolással kielemezhető összetevői. Azonban a csángóság népművészete esetében is bizonyosodik, hogy ez egyáltalán nem a különböző eredetű elemek és hatások egyszerű összege, hanem mindezeknek az adott helyi körülményekhez, életmódhoz igazodó értékrend szerint válogatott és csoportosított, önálló, szerves és sajátos egysége.“ (11—12.)

A köztudat az érdeklődést élénken foglalkoztató s mégis mindmáig homályba burkolt referenciális tartalma miatt fogadta lelkesedéssel a kötetet. S ismerjük el, nem csak a köztudat. A moldvai csángókra vonatkozó szakirodalom is kevés, objektív tudományos igénnyel megírt s még kevesebb friss információra támaszkodó szakmunkát tart számon. Nagyon is szükségszerű kezdeményezés volt tehát az RSZK Akadémiája részéről a tájegység kutatásának tervbe foglalása. Mégis hősies vállalkozásnak kell neveznünk a három szerző — a Művelődéstörténeti Intézet két féléllásos kutatójának és technikai referensének — munkáját, hiszen „egy-magukban“ több kutatócsoport feladatának tettek eleget.

Két moldvai megyében: Bákó és Vrancea 49 településén végeztek gyűjtést, alig pár kutatóút alkalmával, s próbálták az árnyalatnyi különbségekre is érzékeny pontossággal jellemezni a tájegység népművészetét.

Talán megtévesztő a „népművészet” fogalmának használata. A kutatott témakör alakulása-módosulása csak ritka esetben az esztétikai igény, inkább a gazdasági-társadalmi tényezők változásának függvénye. A kötet legizgalmasabb kérdésének tekinthető a változások okának kitapintása. Változáshoz vezethet ugyanis akár az elemek szerepéről, hasznosságáról, jelentéséről, szintaktikájáról vallott felfogás módosulása (ez esetben következik be a tárgyak elértektelenedése, motiválhatatlansága), akár a gazdasági, társadalmi feltételek megváltozása. Ez utóbbi esetben az elemek szubjektív indítékai változatlanok maradnak, objektív megnyilatkozásukra viszont nincs lehetőség. A felfogás és izlés állandóságára utalnak például az olyan, mellékesnek tűnő megállapítások, hogy a huszöt-harminc évvel korábban készült ruhadarab, szöttes „még használatos”, a körülmények megváltozottságára pedig az, hogy „egyedi darabokká váltak”, a termelésbeli folytonosság megszűnt. Lehet, hogy az anyagi kultúra túlságosan is kiszolgáltatott a tárgyi viszonyoknak, kényszerű megváltozása mégis visszahat az őt használó, elfogadó közösség tudati, érzelmi szférájára. Ha a motívatlanul változások túl nagy mennyiségben veszik birtokukba a környezetet, kialakul az egyén, a közösség kiszolgáltatottság-, elidegenedtségérzése. S még inkább vonatkozik ez a felfogásbeli tényezők érvényesítésének lehetőségére. A kultúra így veszfizetheti el, szándékától, akaratótól függetlenül saját önazonosságát, s következik be az akkultúració folyamat. Természetesen a népi kultúra „legsokatmondóbb”, az identitást leginkább tükröző területeinek vizsgálata adhatja meg a helyes választ erre a kérdésre. Zentai János *Ethnographiabeli tanulmányában* (1978. 4.: *Baranya magyar néprajzi csoportjai*) etnodifferenciáló jegyként sorolja fel 1. a tárgyi megkülönböztető jegyeket, 2. a népszokásbeli eltéréseket, 3. a vallási elkülönülést, 4. a nyelvi jelenségeket, 5. a közösség tudatát (önmaga hovatartozásának megítélése, véleménye az idegennek tartott közösségekről), 6. a házassági kapcsolatok kiterjedési körét, 7. az új műveltségi elemek terjedésének útját, sebességét, 8. a történeti, származási, földrajzi tényezőket. Részletkutatások is vezethetnek ugyan helytálló következtetésekkhez, de a fenti ismérvek együttes érvényesítése adhatja meg a végleges választ. Mert épp a körülményeknek való kiszolgáltatottság következtében alakulhatnak ki az identitás szempontjából redundáns területek, miközben az azonosság kinyilatkoztatása, őrzése más területek entrópiáját sú-

riti, terheli (pl. anyanyelvhez, valláshoz való viszony, a rokonsági kapcsolatok belterjessége stb.). A kötet anyaga nagyszerű lehetőséget nyújt e kérdések vizsgálatára. A moldvai csángóság esetében, eredetileg önellátó lévén, az anyagi kultúra tárgyalt területei (az építkezés, lakásberendezés, fazekasság, szövés-varráshímzés és öltözködés) a tudat- és izlés-azonosság megnyilvánulásának lehetőségei (voltak). A kötet anyaga hozzáértéssel, a szükséges aprólékosággal elkészített síkmetszet, ezt kell szembevetni egy korábbi vagy majdani párhuzamos struktúrával. S talán nem tévedünk, ha a szerzőhármás kutatómunkája négy részeredményének, a kászoni, a szilágy-sági, a Kis-Küküllő vidéki és a moldvai csángó népművészet felméréseinek egyességét, komparatistikai lehetőségeit emeljük ki. A helyi sajtóságok leválasztásával alighanem kikövetkeztethető az az „eredeti” struktúra, amelyhez viszonyítani lehet külön-külön mindegyik közösség népművészetét a változási folyamat okainak, mibenlétének, fontosságának, egyszóval a változás történetiségének rekonstruálása érdekében.

A jelen kötet virtuális értéke döbbenhet rá arra a veszteségre, amelyet a többi „népi műfaj” elhanyagoltsága okoz. Csakis ilyen, a táj és „műfaj” külön-külön jól körülhatárolt kettősségből születő monográfiák elkészítése után remélhető népi kultúránk teljes rendszerének feltérképezése. Amennyire sajnálatos az, hogy kutatóterképünkön elég sok a fehér folt, épp annyira sajnálatos az is, hogy sok lényeges témakör is gazdátlan. Pedig csak a szempontok, megközelítések sokféleségének kereszttüzében felismert kapcsolódások, interferenciák, átfedések vezethetnek igazi kutatási eredményekhez. Ezek hiányában vagy a szintizsteremtés igénye és távlatla nélkül a néprajzi kutatás visszafogott, szárnyazeggett foglalatosskódás. Erőszakoltan zárjuk a bűvös kört, ha e tudományág alacsony társadalmi hatékonyságára hivatkozunk. A néprajz épp elhanyagoltsága miatt nem mutathat fel olyan eredményeket, amelyek az egészséges társadalmi tudat, a jövőkép megtervezésében meghallgatást követelnének. Ezért szükséges az esetleges túlzásokkal, elfogultságokkal, rögeszmékkel leszámolnunk. Ez a kétirányú igény a feltétele annak, hogy a moldvai csángó népművészet-kötet és több társa rejtett értékei „megvalósuljanak”.

Es ez nem őt, nem tíz szakembert terhelő feladat. Ehhez sem őt, sem tizenöt ember áldozatos munkája sem elég. Ezen a hősiess vállalkozások sora legfeljebb enyhíthet. **Keszeg Vilmos**

25 éve a véglegesség útján

Mi sem jellemzőbb a magyar Bartók-kutatásra, mint hogy azok a szerzői, akik az akadémiai kutatóintézet keretén kívül munkálkodnak, csupa egykönves tudósok. Mást is írnak és közölnek, ezt azt és akár sok mindent is, de életművük tengelyében egyetlen könyv áll. Demény János (akinek az életrajzkutatási úttörése a maga idején alapvető jelentőségű fegyvertény volt) Bartók Béla leveleit gyűjti, gondolzza, jegyzeteli évtizedek óta, Szöllősy András az *Össze gyűjtött írások* életfogytiglani elkötelezettje, Lendvai Ernő Bartók stílusát írja le újra meg újra. Valamennyiüknél termékenyebb Bónis Ferenc, a *Bartók Béla élete képekben...* érdemes szerzője. Bibliográfus a talpán, aki e mű valamennyi magyarországi, külföldi és koprodukciós kiadását szabatosan föl tudja sorolni — 1955-től máig! Már a „kiesi” változat is meghódította a világot, a hatvanas évek „közepes méretűje” (amelyből nekem csak a Boosey & Hawkes GmbH Bonn kiadású német változat van meg) még inkább, a hetvenes évek „nagy” Bartók-ikonográfiája pedig (a következőkben ennek Corvina kiadású német változatára hivatkozom) már-már azzal fenyegette a szerzőt, hogy „nincs tovább”, hacsak az újabb és újabb nyelvekre való fordíttatás útját nem tekintti továbbnak. De: lett továbbja ennek is! 1980-as év számmal, „Centenárium kiadás” fölírrattal megjelent immár a „nagy” még nagyobb változata*, 375 helyett immár 440 képpel, ami — az első rápillantásnak ellentmondóan — nem is csak 65 képnny, hanem jóval nagyobb nyereség, mert a szerző az új kiadásokban nemcsak több képet közöl, hanem egyes közöltek helyett más hasonlókat is; így a szakember, aki kénytelen teljességre törekedni, az új, nagy és még nagyobb kiadás birtokában sem szűnhet meg tovább vadászni a régieket.

A centenárium kiadás világraszóló — elsősorban diplomáciai természetű, ám tudományos jelentőségében is kimagasló — érdeme: ebben közöl a szerző először olyan faksimilákat (nota bene: ez a szó magyar helyesírása, nem a kötetben olvasható, latinos facsimile!), amelyeket a New York-i Bartók-hagyatékból sikerült megszereznie; a *III. zongoraverseny* utolsó partitúraoldalának döbbeneteltöltő látványát emelem ki közülük. Tudjuk, tapasztaljuk, fájjaljuk: a ha-

gyaté megosztottsága és a letéteményesek együtt nem működése végzetesen kihat Bartók utóéletére. Gratuláljunk Bónis Ferencnek, akinek sikerült megpuhítania a Succesor-Trustee hatáskörével fölruházott, tengerentúli őrangyal szívét, és csatlakozzunk mi, e lap szerzői és olvasói sokasága is az Estate of Béla Bartók vezetőjének, Dr. Benjamin Suchoffnak köszönetet mondó zenetudós-diplomatához! A többi képújdonosság, ha nem is ennyire szenzációs, ugyancsak értékötöbbség. Meglátjuk a pozsonyi Kórház utca 3. számú házat, ahol Bartók édesanyja 1895-ben új otthon alapított. A gyermekkori műjegyzék eddig ismeretlen oldalaira bukkanunk, ahol a kis Bartók „A darab czime” (például: *Első valczer*) és az ajánlás címzettje után „a darab neve” tekintetében is eligazít (például: *valczer*), és a „Mikor lett componálva?” évszáma után azt is akkurátusan kiírta, hogy „Hány éves koromban?”. Megindítóan szép az F. F. B. B. hangokra — barátnöje, Fábián Felicie és a maga monogramjára — írott *Scherzo* első oldalának hasonmása. Semmiségnek tűnik az 1910-es szerzői est belépőjegye, de nem az, hanem a kort — egy zenetörténeti hőskort! — idéző dokumentum. A magánéletre ablakot (nem kulcslyukat!) táró fényképek sem közömbösebbek a személyiségrajz szempontjából, még Bartók „oben ohne” napfürdőző képei sem, hogy a havasokat járó Bartók család első izben közölt képeiről ne is szóljak. A korán özvegyen maradt mama és Irma néni kettős portréját szemlélve is közelebb kerülünk Bartókhöz (Kodály fölvétele, de olyan tömören jellemzi a két nővért, hogy neves fotóművész munkájának is tarthatnók). A szarvasokká vált vadászfiakról szóló felsőoroszi kolinda támlapja a Bartók-mű román gyökérzetének kutatása szempontjából rendkívül jelentős dokumentum, a 113-as sorszámmal közölt színes támlap pedig talán az egész kötet legpazarabb közreadói telitalálata; ezt látva elmerenghet a kívülálló azon, amit ésszel aligha ér föl: mi tudást és munkát fektetett bele Bartók egyetlen népdal szabatos lejegyzésébe!

Megjegyzem, hogy e centenárium kiadás egyik frappáns dokumentumújdonossága máris életre kelt: az 54-es sorszámmal közölt, 1902-es rák-tükör-kánont az 1981. március 9-i, temesvári Bartók-ünnepségen játszotta el Rónai Adám és Márkos Albert — nem csekély sikerrel.

* Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban. Centenárium kiadás, Zeneműkiadó, Bp., 1980.

Ami a behelyettesítéseket illeti, voltaképpen már az is nyereség volna, hogy például az akadémiai székfoglaló eddig látott képe helyett ebben a kiadásban egy másikat látunk; ez esetben azonban az érdemet azzal is tetézi a szerző, hogy az eddigi egy kép helyett kettőt közöl erről az eseményről. Olyan esetekben, amikor két azonos tárgyú, de különböző kép nem kiegészíti egymást, hanem — ha csak látszólag is — ellentmond egymásnak, a szerző meg kellett volna hogy magyarázza az ellentmondás, illetve a látszat miértjét. Az 1902-es *Négy dal* két címlapja ilyen megmagyarázandóság: ez is, az is Bárdék kiadása, ára 2 korona stb., csak a grafika más. Melyik az igazi, illetve miképpen igazi mind a kettő? — a természetes kérdésnek a szerző világos magyarázattal kellett volna hogy élje végig.

A centenáriumi kiadás számára újra-rajzolták az összes térképet. Kivitelezésük szakszerűbb lett. Tartalmi gazdagodásukról is beszélhetünk; a *Negyvennyolc Bartók-ösbemutató térben és időben* című térkép például nemcsak anynyiban több elődjénél, hogy amaz mindössze negyven ösbemutató adatait jelezte, hanem abban is, hogy néhány fontos mű első megszólaltatását amannál korábbra teszi. Nem pontosították azonban a *Bartók lakhelyei Európában* című térkép adatait. „Nagyszentmiklós 1881—1888”, olvassuk, holott az elárvult Bartók család csak 1889-ben hagyta el az Aranka menti nagyközséget, következésképpen a „Nagyszöllös [egyébként Nagyszöllösnek nyomva, de betűhibákra nem térek ki] 1888—1892” első évszáma is 1889-ként volna helyes. Nagyvárad neve mellett „1892” áll, holott Bartók már az 1891—1892-es tanév kezdetétől ott lakott; Beszterccével kapcsolatban sem áll az „1893”, hiszen Bartókék csak 1894 áprilisában költöztek Pozsonyba. Szabadjon nem bírálát, csak kérdés formájában fölvetnem: nem kellett volna itt Berlint és Bécsét is megjelölni? Főiskolai tanulmányainak végétével és tanárrá való kinevezése előtt — mai szóval: szabadúszó korában — mindkét fővárosban huzamosabban tartózkodott Bartók, onnan bonyolította le hangversenyűjtait, levelein is gyakorta adta meg berlini, illetve bécsi címét. 1906-os aláírását láttam egy német vendégkönyvben, ahol illetőségét „Bécs” (nem Wien!) városnévvel adta meg; ezt nem tekintem döntő érvnek, csak mint olyan adalékot hozom szóba, amelynek tudomásulvétele a kérdést fölvetette bennem: tényleg csak Budapest volt „lakhelye” Bartóknak 1903 és 1907 között? A népdalgyűjtő utak térképén kifogásolandó az egyaránt elavult rutén és tót népelneve-

zés. Bulgár helyett is szabatosabb a bolgár népelnevezés. Ami a gyűjtött dallamok számszerű szemléltetését illeti, hiába áll a fölső sarokban, hogy például „3500 román”, ha ebben a térkép részletes adatait összeadva csak 3030 derül ki, hiába a „2700 magyar” is, ha a részletezés mindössze 2167-et tüntet föl. Ez esetben, sajnos, a lehetetlent ostromolta a szerző, mert amíg például arra vonatkozólag sem jön létre konszenzus, hogy hány dallamot közölt Bartók a máramarosi kötetben (!), tehát amíg nem tisztázódik, hogy mit tekintünk egy idevágó statisztikában egységesen „1”-nek, addig ilyen igényű térkép megrajzolásához, sajnos, hiányoznak az előfeltételek. Reálisabb célkitűzés jegyében áll a hangversenyek és föllovasótak térképe amely nem szemlélteti a föllépések számát, csak a helyüket. Szépséghibája, hogy Szászsebes helyett Gyulafehérvárt rajzolták rá — körülbelül oda, ahol Balázsfalvának volna a helye.

A képaláírások és a bevezető szöveg sok színvonalas részletét idézhetném annak tanúságául, hogy a szerző negyedszázada íródi és erő könyve szép és igaz. Ezek az idézetek is kimutatnák, hogy Bónis Ferenc műve több, mint csak-képeskönyv: képekben és képaláírásokban, bevezetőben, utószóban és jegyzetapparátusban megvalósuló — tehát anyagában, előadásmódjában sajátos —, mindazáltal teljességigényű Bartók-életrajz. Meglepi, hogy a szerző a magyar zenetudomány konszenzusával szemben a Bartók-mű méltóságát kevésbé tisztelő kiadóvállalattal ért egyet, amely a fiatalkori, posztumusz *Hegedűverseny* pragmatikus üzleti érdekből „I. hegedűverseny”-ként árusítja, mintha a „Másodikkal”, azaz az igazival, az egyetlennel azonos érték kategóriában lehetne sorszámozni. Az is ellentmond a Bartók-kutatásban honos nézetnek, hogy az I. vonósnegyes fináléjának Adagio-témája „népdalcitátum”, a *Romlott testem a bokorba* dallama. Nem, ez nem idézet, nem Bartók népzenei földolgozásainak Lampert Vera kiadta forrásjegyzékébe vágó eset, hanem egy népdalszerű eredeti téma, amelyet Bárdos Lajos is akként vett föl *Bartók-dallamok és a népzene* című példatárába. Kroó György más, szintűgy helyeslendő értelmezése szerint: „a Fölszállott a páva népdalra emlékeztető Adagio.”

Különvéleményt jelentek be a 181. számú képpel kapcsolatban — ismét csak szerényen, inkább kérdés, mint állítás formájában. A kép közismert, a Kodályikonográfia is számon tartja: „1918. augusztus 2. Biharfüreden, román barátjával, Busjiával és Kodállal.” Nem hinném, hogy az a harmadik személy

Buşiția! 1917-ből származó, Flaviu C. Domsa festette, élethű arcképe szerint Busițiának akkoriban dús, erősen sötét színű haja volt, kefefrizurát hordott, sűrű hajának színe a harmincas évek fényképein sem szürkül föltűnően, e kép szemlélőjével viszont egy kerekesebb arcú, erősen ritka hajzatú, idősebb férfi néz farkasszemet. Kérdem: nem Isaia Marele ez, a költő erdész, akinek 1915-ös arcképét Demény János 1955-ös levélkötetéből ismerjük, és akivel Bartókék valóban készültek 1918 nyarán találkozni? („és 2 doboz finom hercegovina és purzicsán, amit Marelének szántam” — írta Bartók útnak indulása előtt.)

„E könyv jelenlegi formáját huszonöt esztendő kutatásai munkálták ki. Tel-

jesnek, véglegesnek most sem tekintő még szerzője” — olvassuk az utószóban. Bölcs, tisztességes szerzői vallomás. Hadd viszonzozza a recenzius azzal, hogy bíráló megjegyzéseinek főntartása mellett nyomatókosan hangsúlyozza: ismét tetemes távolagságot hagyott maga mögött a szerző a teljes, a végleges felé vezető rögzös — és végtelen — zárán-dokúton.

László Ferenc

Ui. Hihetetlen, de szavamra: a belső címlapon BARTÓK helyett BARTÖK-ot szedett a nyomda, és a Zeneműkiadó ezzel az otromba elírással bocsátotta ki a kötetet.

Egy szintézis stigmái

A történelem látja, amit a kortársak nem.

NÉMETH LÁSZLÓ

Az utóbbi időben egyre nehezebb el- lenállnunk annak a kísértésnek, hogy a műves, a letisztulás jeleit felmutató frásoknak a kelleténél is jobban örül- jünk; ennek persze konkrét irodalom- szociológiai okai vannak, amelyeket fő- löseges emlitenünk, hisz túlságosan is- mertek, még hogyha gyakorló kritiku- saink többsége nem is veszi őket annyira figyelembe, mint megérdemelnék.

Kétségtelen azonban, hogy Lászlóffy Csaba újabb könyvének* mindenképpen örülni kell — és nem csupán azok miatt az értékek miatt, amelyek elidegeníthe- tetlen módon a sajátjai, de igenis azért a bátorságért, ahogy bizonyos műfaji, valamint magatartásra, etikumra vonat- kozó kérdéseket újrafogalmaz — ma, amikor a líra meg a próza egyaránt a múlt, avagy a jelen történelme felé for- dul, s a novella, a regény, a prózai akármű struktúrája egyre inkább *eleve adott* történelmi szimbólumokra, hely- zetekre épül, melyek éppen azért, mert készen kaptak s nem is annyira struk- túrájukban, mint értékparamétereikben nem rendelkeznek épp azzal a dimen- zióval, a jelen dimenziójával, amely minden történelmi értékelés elen- gedhetetlen része. És ha minden tör- ténelem csak annyiban valós, ameny- nyiben a jelen helyzet *objektív bevezetése lehet*, akkor kétségtelen, hogy csak a valós, egyedi történés voltában s folya-

matszerűségében egyszerre megragadott esemény birhat történelmi dimenziók- kal, de a szimbolikusan értelmezett lé- tezés ikonmerekvsége nem; a tudat és a történelmi hagyomány konvenciórendsze- rei által jelölő nyelv *nem helyettesíthe- ti a jelen nyelvet* (lásd *Egyed Péternél*) — a „történelmi” helyzet nem föltheti ki a jelen *helyzetnélküliségét*. Lászlóffy Csaba persze nagyon jól tudja ezt; *A leghosszabb óra* című írásának közvetle- nül az a mondanivalója, hogy *valós* múltbeli helyzetünk, sőt — közvetve — a jövőnk; a lehetséges kritikája is.

Itt fel kell hívnom a figyelmet a meg- közelítés két buktatójára, melyek tulaj- donképpen jelen írásomat is meghatá- rozzák; tudniillik a kötet, amelyet ele- mezni igyekszem, az időből archetipikus értékű, „örökkérvényű” magatartásformá- kat kiemelő, felmutató lírikusegyniség *novelláskötete*, s innen adódik az, hogy helyzetei, minden gondolati telítettségük ellenére, szinte csak szubjektíve fog- hatók fel; ugyanakkor az a tény, hogy ez az egyéniség mégis novellákat, elbe- szelő jellegű írásokat választ ahhoz, hogy helyzeteit, szubjektivitását formába önt- se, fokozott figyelemre ösztönöz, hisz a novella, az elbeszélés mint műforma sokkal közvettebb, mint akár az elbe- szelő költészet is, az alkotó és tárgya közötti különbség sokkal nyilvánvalóbb. A műfaji dilemma azonban látszólagos, hisz ami Lászlóffy Csabát — az elbe- szelés hitelén kívül — valóban érdeklí, az nem a morális, illetve az amorális lét konkrét megvalósulása, hanem mind- ezen valóságok *rendszere*, az „örökké-

* Lászlóffy Csaba: Örökkévalóság libériában. Kritikon Könyvkiadó, Buk., 1981.

valóság", a feloldott novellában, „film-tervben“ valós vagy pszeudoepikus és pszeudotörténelmi környezetben tetten érhető rendszerré válás, amit úgy is nevezhetnénk, hogy *jelenformáló sors*. A — jó értelemben vett — rapszodikus, groteszkül stilromantikus vagy akár klasszicizáló formák csak adalékok a mindent egységbe foglaló szemlélethez.

A második buktató az, hogy Lászlóffy Csaba helyzetei — jöllehet bármikor alkalmazhatjuk rájuk az *epikai hitel* követelményét úgy, ahogy azt Arany János vagy Eötvös József (a *Magyarország 1514-ben* előszavában) föllálitotta, vagy akár úgy, ahogy Németh László (a történelmi drámát megelőző Bethlen Kata-esszéjében) továbbfejlesztette — jelenidejűségükben is időn kivüliek, Lászlóffy ugyanis tudja: a történelemben a moralitás sohasem a szabad választás, de igenis az állandóan újratermelő kényszer miatt válik cselekvéssé és gondolatá, ami — tudjuk — végeredményben ugyanaz. De azonossá válhat-e a morális lét igényéből származó helyzet, cselekvés az esztétikai vagy etikai eszménnyel? Nem (lásd a *Mirabeau utolsó ébredése*, illetve az *Örökkévalóság libériában* című írásokat), hisz a cselekvés kényszere mindig túlmutat a helyzeten, a szerepen, amiben egyáltalán tetten érhető.

Lászlóffy Csaba írásai szinte minden hazai életműnél követelőbben vetik fel a műveltség és művészet kérdését. A különböző szintű nyelvi rétegek összeötvözése során ugyanis nagyon gyakran nyílik alkalom arra, hogy kihasználja mindazt a reakciót, mely abból az érzetünköből fakad, hogy „mintha mindenki más történetet írna, s nem ugyanazt a történetet írná másképpen“. Valóban: a szöveg stíluszintjei is éppúgy a fikció részévé válnak, mint a hősök cselekedetei, mivel nem az írói képzeletet közvetlen megelevenítő ereje munkál bennük szuverénül, hanem a dokumentumok utáni kutatás, majd ezek híján a tét — amelynek (látszólag) minden alárendelődik — a dokumentum, a helyzet *kikövetkeztetése*, felmutatása lesz. És itt talán arról is szó lehet (Hop-

pál Mihály eredményeit felhasználva), hogy a kultúra tudás-, illetve hiedelemrendszerébe mélyen beágyazódott elemek és elemkapcsolatok nehezen felejtethetőek, hisz a közösségi emlékezet, épp a többé-kevésbé gyakori használat miatt, igen tartósan őrzi ezeket a *toposzokat*, melyekben képes felismerni önmagát. A kulturális emlékezet különösen erős, amikor olyan típusú szövegekről van szó, amelyeknek szerepük van a közösség etnikai identitástudatának ébren tartásában. Lászlóffy Csaba előszeretettel használja mindazokat a formákat, amelyek a kultúra — története során — kifejlesztett az ilyen típusú, identitáshordozó szövegek megőrzésére, újraképzésére — épp emiatt soha nem találunk nála mumifikált, penészszagú valóságot, hisz a megőrzés a formák állandó újrafelhasználása, újraértelmezése, amelyben a kultúra számos, gyakorlatilag korlátlan lehetőséget biztosító kapcsolási és visszakapcsolási rendszert fejlesztett ki. Persze, a kultúra megőrzésének számos magatartásformája közül Lászlóffy Csaba — alkati sajátosságaihoz híven — néhányat előnyben részesít. Egy kulcshelyzetre utalok itt, melyben szembesül mindaz, ami az elnyomottakban, a letiportak sűrű és arctalan tömegében öntudatlanul munkál azzal, ami a kiemelkedő értelmiségiben tudatos magatartássá érik, s amelyhez közvetlenaffektív alapon kapcsolódva, a *mindenáron vállalt, hű tanú szerepet* vallja elsődleges értéknek (lásd a címadó írást).

Persze, mindaz, amit ebben az írásban jelezni próbáltam, nem ebben a kötetben jelentkezik először — de itt jelentkezik tisztán, egységes *szemléletként*, amely már kétségtelenül, minden kételyt kizáróan túlmutat az Egyed Péter vázolta „történelmi vers“-konstrukció szimbolikus gondolkodásmódján, egy biztos kezű építkezés felé, amely nyugodtan megállja a helyét olyan kétségtelen értékek mellett is, mint Gion Nándor, Hernádi Gyula vagy Mészöly Miklós prózája. Lászlóffy Csaba, úgy hiszem, ezzel a könyvével eljutott a gondolatiságában is valóban jelentős prózai szintézishez.

Bíró Ferenc

Egy szakkönyv margójára

Az élelmiszer jelenleg nemcsak egyszerű termék, amelyet alacsony képzettségi fokon is aránylag könnyű előállítani, nem is csak a megélhetésnek

egyik olyan tényezője, amire a családi jövedelem bizonyos hányadát rá kell költeni, és még csak nem is egyszerű behozatali vagy kiviteli cikk, amelynek

értékbeli fajsúlya az ipari termékekhez viszonyítva szerény. Az élelmiszer a világgazdaság egyik igen lényeges, stratégiai fontosságú tényezőjévé lépett elő. Így hát a legfejlettebb országokban is túlnőtt a jelentősége azon, amit a mezőgazdasági termelésbe fektetett tőke kamatozásával vagy a mezőgazdasági termelés értékének a nemzetgazdasági össztermelés értékéhez viszonyított arányával is ki lehetne fejezni.

Ha eltekintünk is attól, hogy a mezőgazdasági nyersanyagok előállításának technológiáját összevesszük a szorosan ide kapcsolódó ipari-kereskedelmi ágazatokkal (amiből világosan kitűnik a sokágú összefonódás), még mindig marad egész sereg olyan tényező, amely akár országos, akár övezeti vagy éppen üzemi szinten nagyon meggondolkoztató problémákat vet fel.

Mindannyian megegyezünk abban, hogy a telítődésig szükséges élelmiszer-mennyiségeket óhajtjuk elérni első fokon, és hajlandók vagyunk a minőségből engedni. A második fokozatban, különösen a növekvő jóléttel párhuzamosan, egyre inkább előtérbe kerülnek a minőségi tényezők. Más formában és igen nagy mértékben leegyszerűsítve a dolgokat: első fokozat a kenyér és a víz, csak legyen jóllakásig (növényi eredetű tápanyagok); ezen túl egyre több és jobb állati eredetű terméket óhajtunk. A jólét tetőfokát is az állati eredetű élelmiszerek bősége jellemzi a szólásmondásban: a tejjel-mézszel folyó bőség földje, ahol tejben-vajban fürdünk, s ahol kolbászból fonják a kerítést. Mindezeket természetesen a legtudományosabban összeállított étrend mennyiségi és minőségi tényezőivel is igazolni lehetne. Most viszont másról van szó.

Míg bőségesen volt termőföld, vagy — ami ugyanezt jelenti — csekély volt a népsűrűség, az élelmiszer-termelésnek korlátot csupán a fogyasztás szabott. Csakhogy ez időre jócskán megnőtt mind az abszolút (1 négyzetkilométerre számított), mind a viszonylagos (1 hektár termőterületre számított) népsűrűség. Ebből kifolyólag megnőtt az elsődleges keresleti igényű növények termőterülete, és visszaszorult az a terület, amelyen a minőséget jelentő állati eredetű élelmiszereket lehet megtermelni. Igen sok helyen jóformán csak a „feltétlen” állattenyésztési területek maradtak ki az eke alól. Az a helyzet állt elő, hogy a szántóterületre versenytársként jelentkezik az ember a maga közvetlen fogyasztásával, és háziállatai, amelyeknek termelvényeiből egyre többet akarnánk fogyasztani. Mi a megoldás? Nyilvánvaló: fokozni kell a hozamokat, hogy

egyenlő kisebb terület tartsa el a nagyobb embertömeget, másfelől szintén kisebb terület tartson el nagyobb állatállományt. Az igaz, hogy az élelmiszertermelés melléktermékei és hulladékai szintén felhasználhatók takarmányozásra, de csak ezekre nem lehet magas hozamú állatállományok eltartását alapozni.

Marad tehát az a megoldás, hogy a szántóföldek takarmány-főhozamra beállított részét a lehető legjobb hatásokkal használjuk ki, ugyanakkor más célú kultúrákba köztes és kettős természetűként a lehetőségekhez mérten szintén beiktassuk a takarmánynövényeket.

Maga a takarmány az állati termelés nyersanyaga, és bár a köznap nyelvhasználatban az állatok termeléséről beszélünk, az állat tulajdonképpen nem termel, hanem csak átalakít. A takarmányban foglalt tápanyagokat alakítja át hasznos termékekké — tejjé, hússá, tojássá, gyapjúvá és más egyebekké. Ehhez a folyamathoz állataink csak részben kaphatják meg eledelüket olyan formában, ahogy az megterem; nagyobb részéhez csak betakarítás, tárolás és előzetes feldolgozás után jutnak. Mivel a terméstől a feletetésig tartó művelési láncszemek több-kevesebb veszteséggel járnak, érthető az a törekvés, amely révén a lehető legjobb minőségű takarmányt óhajtjuk előállítani a lehető legkisebb veszteséggel.

E kissé hosszú bevezető után tulajdonképpen mondanivalómra térve: az előző bekezdést tekinthetnők a *Takarmánynövények termesztése* című szakkönyv* egyik vezérelvének.

A könyvet magát méltatva, ötven évvel ezelőtti élményemre szeretnék hivatkozni. Iskolai pályamunkákról volt szó, amelyeket különböző önképzőkörök keretében hirdettek meg egykori professzoraink. Beérkeztek a dolgozatok, méltatták is őket kellő részletességgel a nagyrabecsült irányítók. A díjnyertes azonban — a várakozástól eltérően — a legrövidebb dolgozat volt, bírálata pedig ennyi: „Minden tekintetben sikerült, dicséretre méltó, szép dolgozat.” Vártuk, természetesen, a bírálat folytatását is, de nem jött. A professzor kiengesztoló megjegyzése ennyi volt: „A dolgozat önmaga helyett beszél.”

Ennyit mondanék jómagam is a kérdéses munkáról. Csakhogy ötven év alatt megtanultam: Spárta rettenetesen meszsze van tőlünk térben és időben egyaránt. Ha mi röviden beszélünk valamiről, azt hajlandók vagyunk egyben

* Tamás Lajos—Kósa Barna: Takarmánynövények termesztése. Ceres Könyvkiadó, Buk., 1981.

jelentéktelennek tekinteni, és ha nem sorolunk fel valódi vagy képzelt hibákat, hiányosságokat, rögtön jelentkezik a gyanú, hogy a művet el sem olvastuk. Pedig az említett művet érdemes elolvasni még a legviharedzettebb agrónomusoknak, technikusoknak, sőt azoknak is, akik csak házuk táján óhajtanak háziállataik számára az eddiginél hatékonyabban élelmet termeszteni.

Nemcsak arról van szó, hogy a szerzők röviden és kítűnő rendszerben összefoglalják az évelő és egyéves takarmánynövények termesztésére vonatkozó legkorszerűbb ismereteket, talpraesetten részletezik a kettős természetes problémakörét, valamint a különféleképpen termesztett és készített takarmányok tárolását, hanem a szakirodalmi adatokon kívül közlik saját tapasztalataikat, bizonyos kísérleti eredményeket is. Ez különösen növeli a könyv értékét, mert a szakirodalmi adatokat közelebb hozza saját természeti, gazdasági viszonyainkhoz. A szerzők rávilágítanak arra, hogy a nálunk sokfelé sürgetett és gyakran erőszakolt kettős termesztés eredményessége milyen fontos tényező-kön múlik, mit jelent az elegendő nap-sütés, az elegendő csapadék, illetve öntözővíz; meddig lehet elmenni az egy

év alatti két teljes hozamig; hol kell megelégednünk két év alatt három elfogadható hozammal; milyen feltételek mellett csekély, mikor nagy e rendszer kockázata.

Ha már hiányosságokra vadászunk, lehet olyasmit mondani, hogy a cím nem fedi egészen a tartalmat; takarmányt termelünk gyepterületeken is, de a takarmánytermesztésnél nem kevésbé fontos *gyepgazdálkodással* a könyv csak érintőleg foglalkozik. Így aztán talán pontosabb lett volna a „Szántóföldi takarmánytermesztés” cím, amihez hozzáadtam volna: „és -tárolás”, még akkor is, ha a répaprizmák oldal falának a hajlásszögét közönséges ivfokban, és nem C°-ban fejezzük ki (204.). Ennyi legyen azonban a mulatságos elírás más szakönyvekben is.

A szerzők igyekeztek kevés szóval sokat mondani, és a könyvet olvasva végig az az érzésünk, hogy több volt a mondanivaló, mint amennyi a kis munkába belefért. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznom kell: jobban szeretjük az egyszerű, világos stílust és a tömör szöveget, mint a szöszátyárságot és stilisztikai sallangot. A kötet tervbe vétele és megjelentetése a kiadó helyes tájékozódását dicséri.

Pap István

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ROBERT SERPELL: KULTÚRA ÉS VISELKEDÉS

„A különböző kultúrák érintkezése a XX. században olyan méreteket öltött, hogy a kutatók a kérdést már nem így teszik fel: »miért olyan nagy a különbség köztünk és más népek között?« Az igazi kérdés Robert Serpell szerint valahogy így fogalmazható meg: „mennyire valószínű a különböző értékrendszerek fennmaradása”, melyek a másság, a különbözőség fennmaradásának esélyei az egymással kapcsolatba lépő kultúrák esetében? A szerző elkötelezett híve a kultúrák közötti vizsgálódások önállóságának. Mivel a különbözőségek pszichológiai vonatkozásai érdeklik elsősorban (a zambiai egyetem vezető pszichológusaként évek óta a kultúraátvétel, a városiasodás, a modernizálódás lélektani következményeit vizsgálja a fejlődő országokban), a kultúrák közötti pszichológiától — mint új keresztmetszet-tudománytól — várja az ilyen irányú vizsgálatok összefoglalását. Ugyanakkor tisztában van a „keresztmetszet” elkészítésének nehézségeivel. A vizsgált kérdések (az intézmények, magatartásminták, szokások, kommunikációs formák kulturális különbözősége) hagyományosan az antropológia érdeklődési körébe tartoznak. Az antropológia „leíró, emberközpontú” munkamódszere pedig nehezen egyeztethető össze a kísérleti pszichológia „absztrakciókra törekvő, hipotéziseket ellenőrző” megközelítéseivel. Ez az ellentmondás a kutató konzervatív hajlamait erősíti az elméletalkalmazásban. „Részben az etnocentrikus elfogultságból adódik — írja Robert Serpell —, hogy a kutatók inkább az iránt érdeklődnek: a saját kultúrájuk jellemző vonásai másutt megtalálhatók-e. [...] A legtöbb kutató azért nem tu-

dott radikálisan új utakat nyitni, mert nem volt képes a benne élők szemszögéből látni az általa tanulmányozott viselkedéseket." Elsősorban a nem nyugati kultúrák önreflexiók törekvéseitől várható tehát, hogy új elméleti általánosításokkal gazdagítsák az eddigi megközelítéseket. Így talán növekedni fog mindenki bennünk a tudatossága, hogy „a rókáról nemcsak egyféleképpen húzható le a bőr” — vonja le Serpell a tanulságot.

„Az egymással kapcsolatba lépő kultúrákat sokféle szempontból, különböző tudományterületekről kiindulva tanulmányozhatjuk — írja a szerző. — A társadalmi antropológia a hagyományos szokások és hiedelmek, valamint az ipari foglalkoztatás és a városba költözés bonyolult kölcsönhatásait vizsgálja a harmadik világ új nagyvárosaiban. A politika tudománya elemzi, hogy hogyan egyeztetethető össze a különböző csoportok érdekei az egymással történő érintkezés különböző formáiban, továbbá hogy hogyan tudják a gazdaságilag erős gyarmatosítók a helyzetet a saját előnyükre kihasználni.” Nem közömbös kérdés, hogy „milyen érzelmi megterhelést kell elviselniük a hatalomból kirekesztetteknek az ilyen kettős társadalmakban, ahol az emberekben elültetik a törekvést bizonyos célok elérésére, az erre való lehetőség azonban csak az uralkodó osztály tagjai számára van biztosítva”.

A kultúrák különbözősége és fennmaradása Serpell szerint nemcsak az idegenfoglalás szempontjából jelentős kérdés, hanem az erkölccsel kapcsolatos problémákat is felvet. „A modern világ kormányai döntéseikben gyakran morális értékekre hivatkoznak, miközben figyelmen kívül hagyják, hogy az erkölcsi értékeknek csak egy meghatározott kultúrán belül van értelmük. A fejlődés és a haladás fogalmaival próbálják igazolni társadalomátalkodó politikájukat, s nem törődnek azzal, hogy mennyire van ez összhangban a különböző közösségek már meglévő értékeivel.”

„Az emberi jogok egyenlőségét kétféle, egymástól nagyon eltérő érveléssel szoktuk védeni — írja a szerző. — Az egyformaság mellett érvelők (durván megfogalmazva) azt állítják, hogy az emberek alapjában véve egyformák: a köztük lévő különbségek csak felszíni. Egyes emberek számára, másoktól eltérően, nem kínálkozik alkalom a bennük rejlő lehetőségek kibontakoztatására.” Ez a felfogás azonban nem számol azzal, hogy „ami egyik embernek a kiteljesedéséhez tartozik, az egy másik ember számára sorscsapás lehet. Miközben a csoportok közti ellenségeskedések és előítéletek megszüntetésének módozatait kutatjuk, hajlunk arra, hogy kihangsúlyozzuk a közöttük lévő hasonlóságokat.” Nem kisebb problémákat vet fel azonban az az érvelés, amely szerint az emberek különbözőek, s éppen ezért egyenlő értékűek. E felfogás szerint „minden kulturális csoportnak meg kellene határoznia saját céljait, s egyenlő lehetőségeket kellene biztosítani számukra e célok elérésére”. Csakhogy „egy ember kiteljesedéséhez sok olyan dolog is szükséges, amely más emberek életét is érinti. A világ nagyvárosaiban szinte testközelben élnek egymással olyan kultúrák, amelyek a múltban földrajzilag élesen elkülönültek. Néha egész nemzetek fennmaradása is két vagy több, különböző etnikai csoport együttműködését tételezi fel. A mai világ természetéből adódóan nemcsak az egyének, de a csoportok maguk is egyre inkább arra kényszerülnek, hogy figyelembe vegyék egymás eltérő értékeit. Ennek szükségessége az egymást követő nemzedékek viszonylatában is felmerül — azokban a társadalmakban, ahol gyors társadalmi átalakulások mennek végbe.”

„Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni — figyelmeztet Robert Serpell —, hogy az alternatívák ismerete alapvető jog, amely nélkül a saját kultúra keretei között történő önmegvalósítás »szabadsága« csak illuzórikus lehet. [...] Ha abból az előfeltevésekből indulunk ki, hogy bármely két kultúra egyforma morális érvényességgel rendelkezik, akkor semmiféle erkölcsi alapunk nincs, ami indokolná azt az elvárást, hogy a változások nagy része (ha nem valamennyi) egyetlen irányban történjék. A haladás — mind az egyén, mind a társadalom esetében — nem egy ráerőszakolt rendszer passzív beépítését jelenti annak értékeivel együtt, hanem aktív választást az alternatívák között.” (Gondolat Kiadó, Bp., 1981.)

A. J.